

Ankara, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü:
Tezi veren: Prof. Remzi Oğuz Ank.

ANADOLU DAMGA MÜHÜRLERİ

Dr. NİMET DİNÇER

Arkeoloji İlmî Yardımcısı

Bu çalışmada, Anadolu'da ilk görüldüğü andan M. Ö. 1200 yıllarına kadar devam eden geniş zamana ait damga mühürlerin biçim, motif - ve üslûp tekâmülü araştırılmıştır. Onun için her şeyden önce kronolojik bir sıra takip edilmiştir. Tabaka sistemine dayanan son kazılar, çağları tayin edilebilen bol malzeme verdiği için, böyle bir tekâmülü, tabakalara ait mühürleri incelemekle sağlamak mümkün olmaktadır. Bu suretle Hogarth (Hittite Seals, Oxford 1920) ve Conteneau (La Glyptique Syro-hittite, Paris 1922), kısmen Herzfeld (Ştampelsiegel (AMİ V. Berlin 1033) ve Matz (Die Frühkretische Siegel, Berlin, Leipzig 1928) gibi Anadolunun tesadüf! buluntularını üslûp tekâmülüne göre İnceleyen müelliflerin eserleri de kontrol edilebilmektedir.

Araştırmada, ön söz, Metod, Kronoloji ve Terimler adlı bahislerden sonra asıl metin iki başlıca bölüme ayrılmaktadır. Birincisi, " Öntarihte Anadolu Damga Mühürleri ,, , ikincisi, " M. Ö. 1200 yıllarına kadar devam eden Tarihî çağların Damga Mühürleri ,, dir. Öntarihî çağlara ait mühürler - bir kere yerleşmiş ve genel olarak Orta Anadolu'da kazı yapanlar tarafından kullanılmakta olduğundan - Alishar hafirlerinin verdiği adlara göre, eskiden yeniye doğru incelenmiştir. Buna göre, bu bahiste Kalkolitik, Bakır, Eski Tunç Çağları ve bunların Batı Anadolu'daki çağdaşları olmak üzere üç safhaya ait mühürlerin, en tipik örnekleri göz önünde tutulmuştur.

Kalkolitik çağ mühürleri yalnız Orta Anadolu'da elde edilmiştir. Buna mukabil, çağdaşı olarak kabul edilen I. Truva kültüründe, bu çağa atfedilebilecek misâl yoktur. Bu durum, Orta Anadolu'nun Batı ile olan zıtlığını mühürlerin de kuvvetlendirdiğini gösterir. Çünkü, bu çağda Batı Anadolu'da mührün hiç görülmemesi, bundan sonraki çağda da Orta Anadolu'daki üstün bolluğa rağmen burada bir kaç numuneye inhisar etmesi, bizce tesadüften ziyade bir kültür tezahürüdür. Mühür Doğu Avrupada olduğu gibi, burad da - Önyasya memleketlerinin aksine - revaç bulmamaktadır. Orta Anadolu'da Kalkolitik çağ araştırmaları pek mahdut olduğu için, mühür yalnız Alisharda elde edilmiştir. Bunlar dört orijinal, bir de baskıdan ibrettir. Daha ilk kültür katında bir baskı elde edilmiş olması, bu nevi küçük eşyanın mühür

olduğunda şüphe bırakmaz; bu suretle "Pintaderas,, problemi ortadan kalker.

Alışar buluntularına göre bu çağda mühür malzemesi olarak, taş, pişmiş toprak ve bakır, kurşun gibi madenler kullanılmaktadır. Mühürlerde, Koni ve sap kulplar esastır. Süs örnekleri, açılan açılarla doldurulmuş haç ve bütün mühür yüzünü düzenli bir şekilde dolduran Üçkenler olmak üzere, sadece geometriktir. Bu örneklerin benzerlerine Hogarth ve Delaporte tarafından yayınlanan tesadüfi buluntular arasında da Taşlanmaktadır. Mühürlerdeki desenler, aynı çağa ait çanak çömlek üzerinde-de tespit,edilmektedir. Kuzey Mezopotamya'nın en eski Kalkolitik kültürünü teşkil eden Tel-Halaf safhasında, mühür desenleri geometrik olmakla beraber, Alışarın tamamen aynı olan örnekler yoktur. Buna mukabil, İran'da Tepe-Siyalk'ın III. safhasında, Tepe-Giyan'ın IV. kültür katlannda ve L. Delaporte'un İran'a ait olarak yayınladığı tesadüfi buluntularda, Anadolu örneklerinin benzerleri vardır. Fakat bû iki bölge de aynı çağın ortalarında hayvan ve bitki tasvirlerine daha çok değer vermekle, Anadolu'dan ayrılmaktadır. Kalkolitik çağın mühür başkınımdan Bakır çağına verdiği özellikler, motif zenginliğinden ziyade, madde ve şekil bakımından olmuştur.

Bakır Çağı mühürleri; Anadolu'nun Öntarihî çağlarının ikincisini teşkil eden Bakırçağı ve onun Batı Anadolu'da çağdaşı olan II, Truva kültüründe elde edilen mühürler, daha zengin ve daha çeşitlidir. Bu çağda hem buluntu yerleri artmış, hem de bu yerlerde daha fazla mühür elde edilmiştir. Bakır çağının damga mühür bakımında önemi, Batı Anadolu'nun da bir kaç misalle Orta Anadolu geleneğine iştirak etmesidir. Fakat bu bölge mühürlerinin şekil ve süsleri, Orta Anadolu'dan ziyade,. Doğu Avrupa'yı andırmaktadır.

Bu çağda mühür malzemesi olarak, pişmiş toprak, taş, maden ve kemik kullanılmaktadır. Mühür şekilleri, önceki çağa nazaran çok çeşitlidir. Sap, halka, Koni, ayak biçiminde olmak üzere kulplular, yalnız kubbeli biçimle temsil edilen kulpsuzlar gibi, bundan sonraki çağların esaslı iki tipi, teşekkül etmiştir. Bundan başka kaide biçimlerinde de bundan önceki çağa nisbetle, değişiklikler vardır. Dilimli ve dişli kenarlı kaideler, dış bölge eşimsemelerine imkân verdiğiinden bilhassa önemlidir. Bu çağ süs örnekleri de - rozetli bir Truva buluntusu müstesna- esas itiban ile geometriktir. Bazı mühür kulplarının da süslenmiş olması, Bakır çağının bir özelliğidir. Geometrik süs örneklerinden, haç esasına dayanan şekiller, mührü ortadan ayıran bir çizginin etrafına dizilmiş düzenli- düzensiz çizgiler, mührün merkezinden çeyreye yayılan düzenli- düzensiz şualar, "S,, ve hakikî helezonlar ve nihayet bütün mühür yüzünü dolduran kafes tezyinatı ve birbirine paralel çizgiler vardır. Bu çağ mühür desenleri, aynı çağa ait çanak çömlek, ağırşak, güneş kursu, idol ve süs gibi eşya üstünde görülmekte, Kalkolitik çağda olduğu gibi, bütün kültür eşyası üstünde bir vahdet müşahede edilmektedir.

Bu çağda, mühür bakımından , Yakın Doğu ve Avrupada olmak üzere, Kalkolitik çağa nazaran çok daha geniş bir münasebet bölgesi tespit edilebilmektedir. Meselâ: haç veya çarpma işareti ile kapalı şekillerin meydana getirdiği desen, Tesalyadan.Mohencodaro'ya kadar, "S., ve hakikî helezonlar, Bulgaristandan başlayarak Orta Avrupada Transilvanya bölgesine, cenupta Sırbistanda Vinca'ya kadar uzamaktadır. Mezopotamyanın Cemdetnasr kültüründe ve onunla çağdaş Elamda, tabîî motiflerle aynı zamanda yaşamasına devam eden geometrik örnekler gösteren silindirler üstünde benzerler vardır. İran ve Mezopotamyada, desen ve şekiller bakımından, Anadolu mühürlerine büyük bir benzerlik varsa da orada daha ziyade kubbe biçimli mühürlerin tercih edildiğim, geometrik örneklerin yanında, daha bol olmak üzere tabîî (hayvan bitki) motiflerin kullanılmakta olduğunu görmekteyiz. Buna göre, İran ve Mezopotamya mühürleri ile, Anadolu mühürleri arasındaki benzerliğe mukabil büyük ayrılıklar da vardır. Zaten birbirinden ayrı kültürleri temsil eden bu bölgelerde mühürlerin gösterdiği farklılık, bizi şaşırtmaz. Bu durum Herzfeld'in (Stempelsiegel (AMİ V 1933) S. S3 v. d.) kabul ettiği Önyasyada mühür bakımından vahdetin varlığı teorisini sarsar. Hindistan mühürlerinin Anadolu - Bakır çağı örneklerine benzerliği sadece desen bakımındandır, Avrupa ve giritte durum farklıdır. Kültür bakımından Anadoluya bağlı bulunan Midilliden başlayarak, Tesalya, Trakya, iç Avrupa ve Sırbistanda ele geçen mühürlerin benzerliği, bu çağda-Anadolu mühürçülüğü daha münkeşif olduğundan - Anadolunun Avrupaya doğru açılan geniş bir etki bölgesi bulunduğunu göstermektedir. Mühürlerdeki bu benzerlikler dolayısı ile, tespit edilen Önyasya, Akdeniz Yunanistan, Tuna, Karatoprak bölgeleri ile Anadolu münasebetlerinin diğer arkeoloji vesikalari ile de teyid edilip edilmediğini araştırmak, kültür tarihi bakımından faydalı sonuçlar, verebilir.

Bakır çağı mühürlerinin Kalkolitik çağ mühürlerinden inkişaf etmiş olması, diğer kültür eşyasının gösterdiği Kalkolitik - Bakır çağı devamı problemini kuvvetlendirmektedir.

Eski Tunç Çağı: Orta Anadolu'nun pek az yerinde rastlanan ve buluntuları Eski Eti ve Bakır Çağı içlerine sokulan bu boyalı çanak çömlek kültüründe, Bakır çağından farklı özellikler gösteren mühür tipleri vardır. Devam eden mühür tasvirleri yanında, yep yeni bir görüşü temsil eden tabîî örnekler çok alâka vericidir. Fakat buluntu durumu ve dış bölge mukayesesi dolayısı ile bunları bir zaman çerçevesine yerleştirmek çok zordur. Çünkü, kat durumuna göre bunları oldukça soraya, fakat dış bölge mukayeseleri ile eski çağlara koymamız gerekmektedir. Buluntuların azlığı, bu kültür katının kronolojik durumunun iyice belirtilememesi yüzünden bu çağ mühürlerinin tarihlenmesi mümkün olmadı. Yalnız gösterdiği tiplere göre, Eski Tunç Çağını biraz daha eskiye götürmek gerektiği sonucu alındı. Kronolojik durumu ne olursa olursa bu çağın getirdiği en önemli yenilik, bundan

sonraki çağlarda geometrik örneklerin yerini alacak olan tabii tasvirlerdir.-Bu yeni tip mühür tasvirleri, boyalı çanak çömleği esas alarak bir kültür kesilmesini kabul eden görüşü kuvvetlendiren bir vasıtaadır.

• *Eski Eti Çağı* : Çalışmamızın en önemli safhası bu çağdır. Çünkü mühürleri şimdiye kadar hakikî kronolojik yerlerini alamamıştı. İncelememizde bugüne kadar Eti mühürleri adı altında toplanan bu mühürlerin bir kısmını daha dar bir zaman çerçevesine yerleştirmeye gayret ettik. Bu problemde çıkış noktamız, Asur tüccarlarına ait tarihleri tesbit edilmiş tabletlerin üstünde damga mühür baskılarının bulunması ve bunların benzerlerinin Alişar Eti tabakalarında elde edilmesidir. Tabletlerde basılı bulunan mühürlerin yerlilere ait olduğu tesbit edilebilmektedir. Sahiplerinin yerli olması, bu örneklerin üslûp ve motif bakımından benzerlerinin Alişar Eti tabakalarında bulunması, bu katların tarihini tayin etmekte birinci derecede işe yaramaktadır. Bunun sağlanması için önce Asur tabletlerindeki baskılar ve onların Alişar'daki benzerleri araştırıldı. Alişar Eti tabakaları tarihlendikten sonra bütün bu çağ mühürleri incelendi.

İkinci binin ilk yarısına ait yazılı vesikalar üstündeki baskılar, iki ayrı üslûp göstermektedir. Bunların birincisi, eski yâni, üç nesil devam ettiği kabul edilen Asur tüccarları çağı ile tarihlenebilen mühürlerin üslûbu, İkincisi, daha yeni yâni, Asur tüccarları Anadolu'dan çekildikten sonra küçük ölçüde devam eden ticarete ait vesikalar üstündeki baskıların üslûbudur. Birinci üslûba ait baskılarda geometrik, tabii ve maske motifleri olmak üzere üç türlü tasvir unsuru görülmektedir. Bu üç unsur da Alişar orijinal mühürlerinde vardır. Baskı ve orijinalerde müşterek örnekler şunlardır : Daireler (hem kabartma, hem oyma sureti ile) ilmek şeridi, bitki ve geometrik örneklerin iştirakini gösteren desen, rozet, bir merkez etrafında dönen hayvan başları, maske motifleri (bu yalnız mühürlerde değil Alişar Eti kaplarında da raslanan bir tasvir unsurudur). Bu motif benzerliği yanında üslûp ve tasvir tarzî bakımından da büyük bir uygunluk görülür. Bu suretle, yalnız bir kazı yerinde elde edebildiğimiz mühür malzemesinin, bu tarihi belirli vesikalarla hem üslûp hem de motif bakımından bu kadar yakınlık göstermesi, bunların zaman bakımından bir birlerinden pek uzak olmadıklarını gösteren kuvvetli bir delildir.

İkinci üslûp mühür baskıları, aynı tabletler üstündeki silindirik baskıları ve tabletlerin yazı ve dil üslûbu bakımından " 1400 ,, yıllarından daha sonraya irca edilemez. Onun için bunların da Alişar'daki benzerleri en çok bu yıllara kadar indirilebilir. İkinci üslûp baskılarıyla, Alişar orijinal mühürlerindeki tasvirlerde müşterek olanlar şunlardır: Çift ve tek başlı kartal, mühür yüzüne rasgele dağıtılmış hayvanlar. Böylece elde mevcut baskıların en az dörtte üçünün orijinaler arasında benzerleri vardır.

Asur tüccarlarına ait tabletlerle, tarihleri kesine yakın bir sıhhatle tayin edilebilen damga mühürlerin hepsi Alişarın ikinci yahut Von der Osten'in terimi ile ('OİPXXX S. 433) "Eti İmparatorlukları çağı", na ait katlarda bulunmuştur. Maalesef, Alişar yayınları bu katın çağını kesin bir şekilde aydınlatmış değildir. "Eti imparatorlukları", denince, eski Eti Devleti ile Büyük Eti Devleti anlaşılır. Takriben 7-8 yüz yıl devam eden bu büyük çağ Boğazköyde üç esaslı kat (V, IV, III) ve altıya bölünen tâli seviyelerden ibarettir (APAW İS. 25; MDOG 74, 1936 S. 5 v. d.). Alişarda ise bu II. kat ile temsil edilmektedir (OIP XXVII S. 8). Bu kat 11 T (Etek 11. seviye) ve 1 OT (etek 10. seviye) olmak üzere iki seviye göstermektedir. Asur tüccarlarına ait tabletler, IOT'nin ikinci safhasında yâni daha muahhar seviyede ele gemiştir. Bu vesikaların yardımı ile, Alişar Eti tabakasının daha yeni safhası ikinci binin ilk çeyreğine kadar çıkmakta; buna göre 11 T seviyesi yirminci yüzyılın içlerine kadar sokulmaktadır. Bittel de II. Alişar tabakalarının, şehir halinde 1200 yıllarına kadar devam etmediğini yapı plân çanak çömlek, tablet gibi en önemli kültür tezahürlerine dayanarak, muhtemel görmektedir (AA 1939 S. 104 v. d.). Bittel'in temas etmediği Alişar kurşun figürin ve taş kalıplarının, Boğazköyün eski tabakaları ile Kültepe ve ikinci Truvada bulunan tiplere (OİP XIX S. 128 Şek. 157; MDOG 77, 1939 S. 24 v. d. : Opitz, *Altorientalische Gussformen* (Festschrift Max Freiherrn von Oppenheim Berlin 1933) Lev. VII, 9 Lev. VI, 5) benzemesi, Damga mühürlerin-bir kaç tane Boğazköyün 1400-1200 yıllarına ait mühürlerle aynı üslûpta örnek müstesna-üslûp bakımından tarihleri iyi belirmiş Eti mühür ve âbidelerinden tamamen ayrı olması, ve Kültepe baskıları ile büyük benzerlik göstermesi; Alişar Eti tabakalarının en önemli kısmının arkeoloji vesikaları ile eski Eti çağı denilen -ve Eski Eti Devletini içine- alan safhaya ait olduğu anlaşılır. Bu kültür safhasına ait mühürler incelenirken, bilhassa IIT seviyesi mühürlerinin üslûbu göz önünde tutulmuş ve bütün bu üslûba girenler ayrı bir grup olarak kabul edilmiştir. Tabaka, duruma çok önem verdiğimiz incelememizde 10T ve UT mühürleri arasında üslûp bakımından yazılı vesikalarda olduğu gibi eski ve yeni diye bir ayrılık tespit edemedik. Fakat bazı örneklerde, meselâ: üslûba sokulmuş güneş ve bir mihver etrafında dönen hayvan başlarında bir tekâmül müşahede etmek mümkün oldu. Bu üslûp ayrıldığı ancak bu problem esas alınarak yapılan bir kazıda tahakkuk edebilir. Alişar bunun ancak-bir kısmını sağlayabilmiştir. Daha kesin bir şekli, Alacahöyük kazılarının vereceğine kaniiz.

Eski Eti çağında mühür şekilleri sap, koni, tepesi yuvarlak koni, tutamak, halka, çift ve ayak biçiminde olmak üzere kulplu, kubbeli ve kurs biçiminde olmak üzere de kulpsuzdur. Bunlara ek olarak silindir-damga mühür bu çağın getirdiği bir tiptir. Gliptik, mühür yüzüne göre, "Kıral Mühürleri", ve "Desenli Mühürler", olmak üzere-

re ikiye ayrılır. Bilhassa "Tabama,, mühürleri (Güterbock, Siegel aus Boğazköy 1, Berlin 1940 S. 47 v. d.) gurubunun esas teşkil ettiği kiral mühürleri (Aluvamna, Huzziya, İşputahşunun mühürleri), bu çağın muahhar safhasına aittir." Bunlar, damga olarak en eski kiral mühürlerini, aynı zamanda en eski hieroğlif vesikalarını teşkil eder..Desenli ve şekilli mühürlerin, geometrik örneklerinde, şeritler, üçkeriler ve açılardan ibaret şekiller görülür. Tabî tasvirlerin en başında - birinin tanrı olması kuvvetle muhtemel - insan bulunur. İnsan başlı kartal vücutlu, insan başlı boğa vücutlu, kuş başlı insan göğdeli olmak üzere karışık varlıklar bu çağın getirdiği motiflerdir. Eski Eti çağına ait bir özellik olan heraldik aslandan başka tavşan, geyik, ve nevi tayin edilemeyen hayvanlar bu çağa has bir üslûpla işlenmiştir. Gene bu çağın getirdiği grifon - Anadolu bir kültür yaratması olduğu muhtemel bulunduğundan - bundan soraki çağa geçen en önemli bir tasvir unsurudur. Bitkiler arasında, dal ve çiçekler bulunmaktadır. Bunların- soraki çağlara ait örneklerle olan ilgilerine göre - mitik veya sembolik bir anlamları olması pek muhtemeldir. Semboller. astraldır. Bunların arasında en önemlisi güneş olmak üzere, ay ve yıldız vardır. Güneşin tabîi ve üslûba sokulmuş örneklerinin tasvirinde büyük bir başarı gösterilmiştir. Üslûba sokulmuş şekli bir güneş olarak kabul eden Bittel (MDOG 74 S. 92 - 93) görüşü, Kültepe silindir mühür baskılarında var olan güneş kurslarının arasında aynı şeklin tespît edilmesi ile kuvvetlenmiştir. Bu suretle, Eski Eti çağı kendinden önceki üç çağın bazı özelliklerini devam ettirmekle beraber. Anadolu gliptiğine yeni pek çok unsur katmıştır.

Yeni Eti Çağı : incelenen çağlar arasında tarih ve kültürü en iyi aydınlanan bu safhadır. Bu özelliğe paralel olarak Eti gliptiği de - malzemesinin bolluğu ve neşriyatının tam ve yeni oluşu dolayısı ile - ilim âleminin iyi tanıdığı bir sanat şubesidir. Bu tanıma işinde Hogarth'dan (1920) Güterbock'a (1942) kadar devam eden değerli çalışmalar etki yapmıştır, İncelememizde tesadüfi buluntuları bir çerçeveye koymağa çalışırken, ve mühürleri sınıflandırırken - Eti mühür malzemesinin çoğunluğunu İhtiva ettiğinden - Güterbock'un son yayınlarını esas olarak aldık.

Büyük Eti çağında, damga mühürlerde malzeme olarak, pişmiş toprak taş ve bakır, altın, gümüş gibi mâdenler kullanılmaktadır. Baskılar büyük bir toplam tuttuğu için çağın buluntularını orijinaler ve baskılar olarak iki büyük guruba ayırmak lâzımdır. Orijinal mühürler, çekiç, üç ayaklı olmak üzere kulplu, kurs, yarı küre, çift kubbe olmak üzere kulpsuz, levha ve yekpara tipte olmak üzere de yüzük biçimindedir. Baskılar tablet (arazi tevcihi vesikaları, muahedeler, mektuplar ve âyin metinleri), bulle ve kaplara olmak üzere, üç çeşit eşya üstünde görülmektedir. Bunların arasında en önemli gurubu, bulleler teşkil eder. Çünkü tipik tasvirlerin çoğu bunların üstündedir. Mühür tasvirleri, Eski Eti

çağında olduğu gibi, - sahamız dışı olduğu için yalnız yazı işareti gösterenler bir tarafa bırakılmıştır - Kırıl mühürleri ve tasvirli mühürler olarak ikiye ayrılır. Yalnız, kırıl mühürleri bu çağda "Kırıl ailesine ait mühürler,, şeklinde genişlemiştir. Şimdiye kadar 1400-1200 arasında hüküm sürmüş en ünlü kırıl ve kırılçelerin mühürleri elde edilmiştir. Kırıl mühürlerinin incelenmesinde Güterböck'un araştırması kısaca-hülâsa edilmiş, fakat yeni olarak Mera Kırılı Tarkummuva'nın mühürü tarihlenmiştir. Boğazköy, mühür tasvirleri ile yapılan mukayeselere göre, yegâne orijinal parçayı teşkil eden bu mührün, M. Ö. 1400- 1200 yıllarına ait olduğu muhakkaktır.

Tasvirli mühürler esas itibariyle, geometrik desenler, tabî tasvirler, semboller ve kült eşyası olmak üzere dört guruba ayrılır. Geometrik desenler önemsizdir. Bu çağın en dikkate değer- tasvir unsurları tabî (bitiri, insan, hayvan) olanlarıdır. Bunlardan başka, karışık insan ve hayvanlar da çok önemli bir yer işgal ederler. Bitki örnekleri arasında, rozet ve hayat ağacı bulunmaktadır. İnsan tasvirleri, antropomorf tanrı tasvirleri ve insan olmak üzere iki "guruba ayrılır. Antropomorf tanrı tasvirleri, abidevî plastikte var olmayanlarla birlikte zengin bir seri teşkil eder. Bu meyanda: Tanrıça Hepatu, çok şüphli olarak harp İştari, kutsal hayvanı keçi olan tanrıça, elinde yıldız tutan tanrıça Fırtına, Dağ, Aytanrıları, çift başlı kartal, iki başlı sfenks üstünde duran elinde kuş tutan tanrılar, iki yüzlü (Usmu tipi) ve yaylı tanrılar bulunmaktadır. İnsan ile tanrı arasında bulunduğu kabul edilen karışık varlıklar, büyük san'atte olduğu gibi, gliptikte de tasvir edilmiştir. Kuş başlı insan göğdeli, aslan başlı insan göğdeli, boğa başlı insan vücutlu (bazan boğa vücutlu) olmak üzere üç tip tesbit edilmiştir. Mühürlere göre bu üç tipin, ayrı ayrı vazifeler gördüğü anlaşılmaktadır. Kuş başlılar, ayakta iken içki sunar, oturdukları zaman bir kap tutarlar. Aslan başlılar -mühürlerde pek belli değilse de, âbide lerden anlaşıldığına göre- dehşet verici bir durumda, boğa başlılar ise astral sembollerini, bilhassa güneşi taşırken tasvir edilmiştir. İnsan tasvirleri arasında kesin olarak kırıl, büyük bir ihtimalle şehir beyi tesbit edilebilmektedir. Bunlardan başka bir örnekte avda bir erkek, diğerinde, tanrıya hediye getiren bir kadın görülmüştür. Tabî ve karışık diye ayrılan hayvan tasvirlerinden tabîler arasında, kartal, dişi, erkek aslan, boğa, geyik ve alageyik, keçi, koyun veya gazal, tavşan, domuz, at ve hayvan başları bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu tanrıların kutsal hayvanı olarak tespit edilebilmektedir. Karışık hayvanlar arasında grifon vetibik Eti özelliğini gösteren iki başlı sfenks vardır. Güterbock tarafından incelenen (Siegel aus Boğazköy II Berlin 1942, S. 20v.d.) yazı karakterli sembollerden başka, Eti gliptiğinde astral semboller (güneş, ay, yıldız) geniş bir yer-tutmaktadır. Bunların arasında çoğunluğu teşkil eden güneş tasvirlerinin (tabî, üslûba sokulmuş, kanatlı güneş) en önemlisi, kanatlı güneş kursudur. Bu nevi, çeşitli

tiplere ayrılmış, menşe, yayılış bölgesi yeni bir şekilde işlenmiştir. Mısırdan başlayarak, bütün Ön Asyada görülen bu tip güneşin menşeinin Mısır olduğunu bazı müelliflere birlikte biz de kabul etmek istiyoruz. Yalnız, bu sembol Anadoluya, Büyük Eti çağında, Mezopotamya veya her hangi başka bir yolla değil, Eski Eti çağında, doğrudan doğruya Mısırdan gelmiştir. Kült eşyası arasında, altar, içki kaplan ve riton veya heykel tasvirleri bulunmaktadır. Bu eşyaların tipleri, büyük plastikteki örneklerle tamamen uymaktadır.

Büyük Eti çağı gliptiği, üslûp bakımından incelendiği zaman, iki ayrı okulun varlığı anlaşılmıştır. Bunlardan birisi, âbidevî plastiği ile çok iyi tanınan Boğazköy okulu -bu üslûba giren mühürler her hususta büyük plastiğe paralel gitmektedir-, diğeri, tesadüfi buluntuların yardımı ile tanınmakla beraber, benzerleri kuzey Mezopotamya'da bulunduğu için, Doğu-güney Anadolusuna atfi muhtemel olan okuldur. Bu üslûba ait âbide bulunmuş değildir. Eti silindir mühürleri de bu iki üslûbu göstermektedir. Birinci üslûba ait örnekler için misal, Tyskiewicz gurubunun ait olduğu ikinci üslûp örneklerine nazaran daha azdır.

Eti gliptiği, küçük san'atta artık kompozisyonla bahs edebileceğimiz bir seviyeye erişmiştir. Etili hakkak, mühür yüzünü en iyi kullanan san'atkârdır. Konularını, mühür şekillerine çok iyi uydurmuş, az sahada bir karışıklığa meydan vermeden çok şey, geniş yerde boşluk bırakmaksızın, az şey ifade etmekte büyük başarı göstermiştir. Yuvarlak mühür yüzlerinde bir hayvan veya tanrı tarafından korunan kiral gibi iki unsurdan ibaret basit örneklerden başlayarak, dört köşeli mühürlerde, karşılıklı duran figürlerin meydana getirdiği sahneler ve nihayet, tasvirli çerçevelerde bir tanrıya doğru ilerleyen alaylara kadar yükselmiştir. Motif ve üslûp bakımından, âbidelerle görülen uygunluk kompozisyonla da kuvvetlenmektedir. İnsan ve hayvan tasvirlerinde âbidevî plâstikte görülen yumuşaklık ve yuvarlaklık aynen müşahede edilmektedir. Bu suretle kültür katları iyice belirmiş mühürler, âbidevî plâstiği tarihlemede birinci derecede rol oynamaktadır.

Yeni eti çağı gliptiği, getirdiği yeni şekiller, motifler ve iki okul ile temsil edilen üslûbu ile, Önasya gliptiğinde belli başlı bir şahsiyet yaratmaktadır. Bu çağda, dış bölgeden alınmış motifler bile yerleşmiş, esas kaynakları ile ilgileri kalmamıştır. Eti gliptiğine, büyük san'atında olduğu gibi, 1400-1200 yılları arasında Önasya gliptiğinin yeniden hayatı kazanması, nazarı ile bakılabilir.

Hülâsa: Anadolu damga mühürlerinin incelenmesi ile, Kalkolitik çağ ile Bakır çağı arasında bir kesilme olmadığı, Orta ve Batı Anadolu ikililiğinin kuvvetlendiği, Eski Tunç çağının yeni bir kültür olduğu ve Alishar Eti tabakalarının tarihinin daha kesin bir hal aldığı anlaşılmaktadır. Eskiden "Eti mühürleri", adı altında toplanan gurubun, zaman bakımından Kalkolitik, Bakır, Eski Tunç; Eski Eti, Yeni Eti olmak üzere beş, mekân bakımından, Anadolu, kuzey Mezopotamya, ku-

zey Suriye olmak üzere üç bölüme ayırmak gerektiği görülmektedir. Anadolu'nun en eski çağlarından, M. Ö. 1200 yıllarına kadar devam eden devresinde yerli mühür şeklinin " Damga „ olduğu ve bunun, silindir mührün görüldüğü çağlarda dahi, kesiksiz bir şekilde devam ettiği tespit edilmektedir.

Bu konuyu seçen, çalışmamın her safhasında alâkasını eksiltmek-sizin, daimi tenkitleri ile yolumu aydınlatan sayın Prof. Remzi O. Arık'a, ilmî yardımlarını benden hiç bir zaman esirgemeyen sayın Prof. Landsberger ve Prof. Güterbock'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Kısaltmalar:

AA = Archâologischer Anzeiger.

AMİ =3 Archâologische Mitteilungen aus İnan.

AHAW = K. Bittel. H. G. Güterbock, Boğazköy (Abhdl. d. Preuss. Akad. Wissensch. 1935, Phil. Hist. Kl.,No.1).

. MDOG = Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft.

OİP = Oriental Institute Publications (Chicago).